

HUNGLER SÁRA

A munkavállalói részvétel alakulása az 1944 és 1949 közötti Magyarországon

Magyarország nyugati felén még folytak a harcok, amikor 1944 végén a munkások már üzemi bizottságokat alakítottak, és az üzemképtelenné vált gyárakban hozzáláttak a termelés újraindításához. A Magyar Kommunista Párt korán felismerte, mekkora potenciál rejlik a munkások spontán kialakított intézményében, és igyekezett azt mihamarabb saját érdekeinek szolgálatába állítani.

A „fordulat évéig” a párt változatos eszközökkel indított támadást befolyása növeléséért, és szisztematikusan erősítette hatalmát az üzemi szintű részvételi intézményekben. Arra törekedett, hogy összemossa az üzemi bizottságok részvételi funkcióját és a szakszervezetek érdek-képviseleti tevékenységét, és ezzel fokozatosan felszámolja az előbbieket. A kommunista párt hivatalos retorikájában mindez a munkásérdekek minél szélesebb körű érvényesítésének égisze alatt zajlott, a korabeli dokumentumok alapján azonban nyilvánvaló, hogy a valódi cél a demokratikus intézmények megszüntetése volt.

Tanulmányomban az üzemi demokrácia történetének az 1944 és 1949 közötti rövid, de annál mozgalmasabb szakaszát mutatom be, elsősorban levéltári anyagok és a Hazai Fésűsfonó és Szöveggyár történetének felhasználásával.

„Jól öltözve és géppuskával felszerelve”

Arról, hogy a gyárakban milyen állapotok uralkodtak a háború utolsó heteiben, a Szakszervezeti Tanács Nehézipari Titkárságának jelentéséből¹ reális képet kaphatunk:

„[1945. f]ebruár 15-én jelent meg a még Debrecenben székelő ideiglenes nemzeti kormány iparügyi miniszterének az üzemi bizottságok működéséről szóló rendelete.² A jól szervezett munkások már ezt megelőzően saját maguktól igyekeztek az üzem irányításában részt vállalni. Ezt annál is inkább tették, mert a legtöbb közép- és nagyüzemben a vezetőség jó része egyáltalán nem jelentkezett... Áram hiányában a gépek nagy részét eleinte kézzel kellett meghajtaniuk, a legtöbb helyen hosszú ideig úgyszólván teljesen improduktív munkát voltak kénytelen végezni (romok eltakarítása, tönkretett gépek helyreállítása, transmissiók felszerelése, hiányzó alkatrészek pótlása stb.).”³

Ilyen körülmények között szinte magától értetődő, hogy az üzem beindításában részt vevő dolgozók az irányítási jogokkal is élni kívántak. Amikor az üzemi bizottságok megalakításáról megjelent a rendelet, a már „spontán módon” létrejött bizottságok bázisán alakuló új üzemi bizottságok öt tagját maguk közül választották, általában a Magyar Kommunista Párt (MKP) egy tagjának jelenlétében. A jegyzőkönyvek sok esetben tartalmazzák azt, hogy az MKP embere „kioktatta” a munkavállalókat, miszerint az üzemi bizottság nem azonos a háború alatt, fasiszta ideológia szerint létrejött szervvel,⁴ hanem a demokratikus munkásirányítás eszköze.

¹ Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (a továbbiakban PIL) XII. fondfőcsoport I. f. 6/34 ó. e. 1945. szeptember 19.

² 50 100/1945. Ip. M. sz. r., MK február 17. 9. sz. – Ennek értelmében minden 50-nél több munkást foglalkoztató üzemben létre kell hozni az üzemi bizottságokat. A rendeletet kiegészítette az 50 444/1945. és az 50 499/1945. számú rendelet.

³ A rossz technikai feltételeken kívül a pénzhiány is igen jelentős mértékben hátráltatta a termelés beindítását. Ennek orvoslására az iparügyi minisztérium iparrendítési hiteleket folyósított. A pénz odaitélésénél a miniszter sok esetben támaszkodott a Nehézipari Titkárság véleményére.

⁴ A jegyzőkönyvek sok esetben még a választáskor is – talán megszokásból – a korábbi néven jelölik, később kézzel javították át őket üzemi bizottságra.

Milyenek is voltak az előzmények? A Hazai Fésűsfonó és Szövőgyár (HFSZ) munkásai a korporációs elven alapuló üzemi munkaügyi választmányok⁵ körül kibontakozott botrány után kezdtek szervezkedni, és 1944. szeptember 12-én létrehozták az illegális üzemi bizottságot. Tagjai közül többen bujkálni kényszerültek, így az elnök, Szabó Károly is, aki az üzemi munkaügyi választmányok szavazását követően kapta meg katonai behívóját. Szabó megszökött a szolgálat elől, és Pestről tartotta a kapcsolatot úgy a gyárral, mint a Kommunista Párttal. A HFSZ 1945. január 11-én szabadult fel; a gyár történetében a felszabadító hadsereg harcosai némileg idealizálva jelennek meg, mint „a Vörös Hadsereg... szöke, intelligens képű, ápolt, fiatal” katonái, akik „jól öltözve és géppuskával felszerelve” üldözték el a HFSZ területéről a német katonákat.⁶ Az elbeszélésből kitűnik, hogy gyakorlatilag másnap már hozzákezdtek a termelés megindításához nélkülözhetetlen munkálatokhoz. Ebben nemcsak a munkások, hanem az ügyvezető igazgató, Tobisch Ferenc és az üzemmérnök, Bátori Ferenc is részt vett. A munka megszervezésére létrehozták a héttagú Ideiglenes Intézőbizottságot. Az Intézőbizottság felét az illegális üzemi bizottság tagjai alkották, valamennyien a kommunista párt tagjai, akik – az MKP pesterzsébeti szervének tanácsára – elérték, hogy a „tökéseket” megtestesítő Tobischot és Bátorit kizárják a bizottságból.

Időközben az iparügyi minisztériumban megszervezték a legszükségesebb osztályokat, ám a kormány Budapestre költözéséig az üzemi bizottságok és a munkások közötti kapcsolattartás legfontosabb szerve a Szakszervezeti Tanács volt. Igen gyakran előfordult, hogy az iparügyi minisztérium a Szakszervezeti Tanács véleményére támaszkodva nevezett ki vállalatvezetőket. A Szakszervezeti Tanács javaslatételénél két szempont játszott sze-

⁵ Az üzemi munkaügyi választmányokat 1944. évi iparügyi miniszteri rendelet hozta létre a Mussolini-féle korporációs mintára; a delegátusok felét a munkások választhatták titkos szavazással. A választás a HFSZ-ben botrányba fulladt, a munkások 60%-a nem ment el szavazni. Lásd KOROKNAI Ákos: A Hazai Fésűsfonó és Szövőgyár története (1922–1945). In: *Tanulmányok Budapest Múltjából*. 21. k. Budapesti Történeti Múzeum, 1979. 254.

⁶ PIL 657 f. 7/4. Idézi RÁCZ Béla: A Hazai Fésűsfonó és Szövőgyár története (1945–1975). In: *Tanulmányok Budapest Múltjából*. I. m. 268.

repet: „hogy jó szakember és lehetőleg megbízható elvtársunk kerüljön a vállalat élére”.⁷ Ennek több szempontból volt nagy jelentősége. Egyfelől a Szakszervezet Tanács meg kívánta őrizni befolyását az üzemi bizottságokban. Másfelől viszont fontos volt a munkások számára is, akik igen sok esetben nem voltak hajlandók együttműködni azokkal a korábbi vezetőkkel vagy munkásokkal, akik kiszolgálták a náci hatalmat. Ilyen esetben a Szakszervezeti Tanács javaslata garancia volt a jelölt személyét illetően.

A Szakszervezeti Tanács hétről hétre erősödött, kiszakadt a szociáldemokrata párt közvetlen befolyása alól, és ezzel párhuzamosan növekedett az MKP befolyása is a szervezetben.⁸ A szakszervezeti célokban is sokszor találkoztak a munkáspártok elképzelései, ám a munkásmozgalom egységének megvalósítását nehezítette, hogy az MKP rendszeresen megkérdőjelezte az SZDP létjogosultságát.⁹ Ezzel párhuzamosan fokozatosan háttérbe szorultak a szakszervezeten belül az érdekvédelem elsődlegességében, a munkásszolidaritás ápolásában és az öntevékenységekben kifejeződő belső demokráciában megtestesülő a szociáldemokrata alapelvek, amelyek korábban meghatározták a Szakszervezeti Tanács működését.¹⁰

Az üzemi bizottságok a lehetőségekhez képest szoros kapcsolatot tartottak fent a Szakszervezeti Tanáccsal, technikai segítségen (áram- és szénellátás biztosítása) túl szervezeti-működési tanácsokért is fordultak hozzá. A Szakszervezeti Tanács igyekezett mindegyik üzemmel kapcsolatot teremteni és az üzemi bizottságok választásához hathatós segítséget nyújtani.

Az üzemi bizottságok jogait és kötelezettségeit az 1945. február 17-én megjelent 50 100/1945. Ip. M. sz. r. szabályozta, amely az 50 főnél több munkást foglalkoztató munkáltatóknál előírta az üzemi bizottság választását. Az üzemi bizottság hatáskörét a vezetés és a termelés ellenőrzésében, a munkabérekkel kapcsolatos kér-

⁷ Uo. Feltehetően szintén blanketta alapján.

⁸ STRASSENREITER Erzsébet: A szociáldemokrata párt az ország politikai életében (1944–1948). *Múltunk*, 1990/3. 114–128.

⁹ BERÁNNÉ NEMES Éva–KAJÁRI Erzsébet: A szociáldemokrácia kérdése a szakszervezetekben (1948–1956). *Múltunk*, 1990/3. 129–142. és STRASSENREITER Erzsébet: A szociáldemokrata párt az ország politikai I. m. 117–119.

¹⁰ BERÁNNÉ NEMES Éva–KAJÁRI Erzsébet: i. m. 132.

dések rendezésében, a jóléti és szociális ügyekben határozta meg, illetve a munkáltatóval szembeni vitákban az üzemi bizottságot jogosította fel a munkások képviselőjének ellátásával.

A jogszabály szövege azonban távolról sem tette egyértelművé az üzemi bizottságok szerepét. Hasonlóképpen bizonytalan volt a HFSZ üzemi bizottságának a jogköre is. Az üzemi bizottság elismerte a korábbi tulajdonos, a Magyar Általános Hitelbank (MÁH) vállalatirányítási jogosítványait, ám megpróbálta ezeket minél szélesebb körben ellenőrzése alá vonni. A megfogalmazás azonban meglehetősen szerencsétlenül sikerült. Egyrészt az üzemi bizottság a „lényeges kérdésekben” vindikált magának „együtt-döntési” jogot, ám azt, hogy melyek azok a „lényeges kérdések”, természetesen másként ítélte meg Ullmann György báró,¹¹ a MÁH vezérigazgatója, mint az üzemi bizottság. Másrészt az üzemi bizottság azzal is igyekezett növelni fontosságát, hogy összefogott a MÁH alkalmazottaival, s ezt úgy kívánta megvalósítani, hogy a „lényeges kérdések” körén belül a „döntő kérdésekben” a MÁH üzemi bizottságának az egyetértését is kikötötte, nagyjából átláthatatlanná téve ezzel a saját jog- és hatásköreit.¹²

A HFSZ üzemi bizottságának programjában – a tőkés vezetés ellenőrzésén túl – a legfontosabb feladatok a következők voltak: a termelés megindításához szükséges feltételek megteremtése, a munkafegyelem megszilárdítása, a szociális és kulturális ügyek intézése. Érdekes részlet azonban, hogy az üzemi bizottság jogai között megjelent az „együtt-döntési jog” a munkajogviszony létesítése és megszüntetése esetén, amely a korabeli gyári dokumentumokban úgy szerepelt, mint lehetőség „a gyár alkalmazottai és munkásai politikai magatartásának felülbírálására”.¹³ Ennek szellemében például az üzemi bizottság nem járult hozzá, hogy Ullmann báró a korábbi vezetés két emberét, Heltai Sándort és Gombos Györgyöt az igazgatói pozíciójukba visszahelyezze. Válaszul Ullmann a termelés leállításával fenyegetőzött, mire az

¹¹ Ullmann nem melleleg elkötelezett híve volt az SZDP-nek, jelentősen támogatva azt anyagilag. STRASSENREITER Erzsébet: Az SZDP gazdálkodása és felszámolása (1945–1948). *Múltunk*, 2006/2. 92-139.

¹² RÁCZ Béla: i. m. 269.

¹³ PIL 2/16–93, idézi RÁCZ Béla: i. m.

üzemi bizottság néhány hét gondolkodás után mégis hozzájárult az illetők alkalmazásához azzal a megkötéssel, hogy az igazgatók és az üzemi bizottság „kéz a kézben dolgozzanak, mert másként boldogulni nem lehet”.¹⁴

A bizonytalan jogi helyzet nem kedvezett az újjáépítés szervezésének, ezért már tavasszal megfogalmazódott az újraszabályozás iránti igény. A Szakszervezeti Tanács az üzemi bizottságok és gazdasági szakemberek bevonásával készítette el az új rendelet tervezetét, Üzemi Bizottsági Titkárságot állított fel, kérdőíves felmérést készített és egy üzemi bizottsági kongresszust is szervezett, amely igen heroikus vállalkozás lehetett 1945 tavaszán. A komoly előkészítő munka eredményeképpen 1945. június 5-én az iparügyi miniszter kiadta az üzemi bizottságokra vonatkozó új rendeletet¹⁵ – amely a jó szándék ellenére is vitatható eredményre vezetett.

Az 55 000/1945. számú rendelet az üzemi bizottságokról

A rendelet kiadását a következőképpen indokolták: „a munkának mint a termelés egyik legfontosabb tényezőjének megbecsülése, továbbá az üzemen kívül lévő vállalatok megindítása, üzemük folytonosságának biztosítása, valamint a gazdasági életnek a háború utáni [megszervezése]”.

A rendelet a korábbi szabályozáshoz képest lejjebb szállította az üzemméretet, és már a legalább 20 munkavállalót foglalkoztató ipari üzemekben,¹⁶ illetve a legalább ugyanennyi főt foglalkoztató telephelyein kötelezővé tette az üzemi bizottságok választását.

A rendelet az üzemi bizottságok tevékenységét az alábbi területeken ismerte el:

- a munkavégzéssel kapcsolatos valamennyi kérdés (munkabér, munka- és szabadságidő, a munkavállalóknak a munkaviszonyból származó jogai érvényesítése);

¹⁴ Uo. 271–273.

¹⁵ 55 000/1945. Ip. M. sz. r., 1945. június 5. Az üzemi bizottságok tárgyában.

¹⁶ 1.§ (1): Ipari, bányá- és kohóvállalatoknál, függetlenül attól, hogy állami vagy magántulajdonban álltak. A rendelet hatálya nem terjedt ki a Magyar Államvasutakra és a Magyar Postára.

- a munkavállalók közös gazdasági és jóléti érdekei (családvédelem, egészségügyi berendezések, üzembiztonsági kérdések, baleset-megelőzés);
- kulturális és jóléti intézmények;
- a munkavállalókkal való bánásmód, fegyelmi ügyek (munkaviszályok békés elintézése);
- a jobb, gazdaságosabb és eredményesebb termelés előmozdítása érdekében a munkafeltételek, az üzemi munkarend, a munkaerkölc és a munkafegyelem összes kérdése, új munkamódszerek bevezetése, az üzem termelési menetének és terveinek ellenőrzése.¹⁷

Amellett, hogy az átfedések és az általános megfogalmazások eleve nehezen érthetővé tették az üzemi bizottságok hatáskörét, a konkrét jogosítványok tekintetében is sok mindent tisztázatlanul hagyott a jogszabály.

A korabeli jegyzőkönyvek¹⁸ alapján látható, hogy vitás esetek eldöntésére hivatott Országos Üzemi Döntőbizottságban nem kis fejtörést okozott, miképpen rendezték a termelési kérdések körüli vitákat, illetve hogy a 16.§ (1) és (2) bekezdése közül melyikhez tartásuk magukat, azaz hogy az üzemi bizottság elnöke a vállalat vagy csak az üzemi bizottság irányításáért felel.¹⁹ Egyes kérdésekben sokszor hónapokig elhúzódott a döntés, és ez egyrészt akadályozta a termelés folyamatosságát, másrészt elmérgesítette a munkáltató és az üzemi bizottság közötti munkakapcsolatot.

A Mezőgazdasági Szövetkezeti Központ (MSZK) üzemi bizottsági panaszát tárgyaló ülésen dr. Kerék Mihály, az MSZK vezetőségi tagja az alábbiakat mondta jegyzőkönyvbe: „Mivel a jelenlegi helyzet bizonytalansága az üzemi bizottságok és a vállalati vezetők viszonyában olyan légkört teremt, amely szinte állandó nyugtalanság forrása – arról nem is beszélve, hogy a vállalati vezetők idejének és energiájának nagy részét is leköti az üzemi bizottságokkal való vitatkozás és többnyire meddő tanácskozás

¹⁷ 55 000/1945. Ip. M. sz. r 6.§ (1)

¹⁸ PIL XII. fondfócsoport 1. f. 6/758. ő. e.

¹⁹ Ez a kérdés a Szakszervezeti Tanács ülésein és az MKP pártértekezletein is rendre előkerült.

–, feltétlenül szükséges, mégpedig a lehető legsürgősebben olyan üzemi alkotmánynak a kidolgozása, amely határozottan és félreérthetetlenül megszabja az üzemi bizottságok hatáskörét. Ez a kérdés a koalíciós pártok között is diszkusszió tárgya, és a jelek szerint a kibontakozás során ebben is megállapodás jön létre.²⁰ Hangsúlyozom, hogy nem arról van szó, hogy bárki is csorbítani akarná az üzemi bizottságok jogait, viszont a beavatkozásnak feltétlenül határt kell szabni, mert különben a vállalatok vezetése lehetetlenné válnék, és olyan zűrzavar jönne létre, amelyet nyilván a dolgozó társadalom sem kívánhat.”²¹

Az üzemi bizottságok ezzel szemben a jogszabály által homályban hagyott jogosítványukat igyekeztek minél szélesebb módon értelmezni, és az „együtt-döntés” jogát a lehető legtöbb kérdésben kiolvasni.²² A tág interpretációnak köszönhetően a termelésirányításon át a vállalat vezetőinek kinevezési jogáig sok minden vita tárgya lett. A munkáltatói oldal általában azzal érvelt, hogy az üzemi tanács nem felel az üzemvezetés eredményességéért, így a döntések meghozatalakor is legfeljebb konzultációs jogok illetik meg, de felmerült olyan szűk értelmezés is, amely csupán az üzemi bizottságok utólagos tájékoztatáshoz való jogát ismerte el.²³

„Az egész párt politikájának a legfontosabb pontja, amelyik az üzemi bizottságoknál jelentkezik, a tőkékkel való együttműködés.” Az üzemi bizottságok működése a második üzemi bizottsági választások után

Az így felállított üzemi bizottságok működése sok szempontból nehézségekbe ütközött. Bizonytalan jogi helyzetüket a Szakszervezeti Tanács igyekezett arra kihasználni, hogy befolyását minél nagyobb mértékben kiterjessze.

Kádár János már 1945. június 12-i beszédében így szólt a vidékre induló szakszervezeti előadókhoz: „Az üzemi bizottságok általánosságban a szakszervezeti mozgalom irányítása alatt állnak, de meg kell jegyeznem, hogy még inkább a szakszervezet

²⁰ Végül nem született meg a várt döntés, és nem jött létre üzemi alkotmány.

²¹ PIL XII. fondfőcsoport 1. f. 6/758. ó. e

²² A Chinoin-gyárban több értekezleten is elhangzott, hogy az üzemi bizottságok a gyár vezetésének feladatát látják el. PIL 274 f. 20/32. ó. e.

²³ PIL XII. fondfőcsoport 1. f. 6/758. ó. e.

irányítása alatt kellene hogy álljanak. Bár az üzemi bizottság az üzemben nem tisztán szakmai szervezet, de mégis általában az üzemi bizottság működését, az üzemi bizottság hatáskörét tekintve, tulajdonképpen a régi bizalmi testületek szerepét tölti be... az üzemi bizottságoknak pontosan ugyanaz a feladata, mint a szakszervezeteknek: hogy a munkásság gazdasági érdekeit védjék, de ehhez csatlakozott egy új feladata, amelyik tulajdonképpen dominál, hogy a termelésben bizonyos értelemben az ellenőrző és irányító szerepet lássák el. Ezeknek az üzemi bizottságoknak [gazdasági] és politikai fontossága is rendkívül nagy.”

A Szakszervezeti Tanács a rendeletet „szűken” értelmezte, Kádár János ezt is hangsúlyozta: „Az üzemi bizottságoknak a feladata nem az, hogy a gyárat vezessék, hanem hogy a gyár vezetését ellenőrizzék... az egész párt politikájának [és az újjáépítésnek] a legfontosabb pontja, amelyik az üzemi bizottságoknál jelentkezik, a tőkéssekkel²⁴ való együttműködés.”²⁵ Itt – nagyon rövid időre – megjelent a munkavállalói közvetlen képviselő intézményének valódi lényege: a munkavállalók és a munkáltató együttműködése a közös gazdasági érdekek előmozdítása érdekében. Ugyanakkor ezen a ponton kezdődött az üzemi bizottságok és a szakszervezetek tevékenységének egybemosása is, amely hosszú évtizedekig meghatározta a két intézmény egymáshoz való viszonyát, jelentős mértékben megelőlegezve mai napig tartó diszfunkciójukat.

Az MKP és az SZDP között létrejött megállapodás szerint a két párt a jövőben „testvériesen” együtt dolgozik a munkásszervezetek felépítésén és erőssé tételén, ennek szellemében a szakszervezetekben a kommunisták a főtítkári pozíciót, vagyis az operatív munka vezetését kapták meg, az elnöki funkciót pedig a szociáldemokraták töltötték be. Az SZDP figyelmen kívül hagyta a munkások körében érezhető egyre markánsabb balratolódást és a kommunista párt befolyásának erőteljes növekedését, s nem tudta kihasználni addigi erős, hagyományos kapcsolatait az üzemekben. Az MKP amellet, hogy ideológiai befolyását növelte a

²⁴ Kádár definíciója a tőkére: „maga a tőke a mi tanításaink szerint egy rendkívül érzékeny valami, amely csak ott dolgozik, ahol keresni hagyják”. PIL 274. f. 20/30. ó. e.

²⁵ Uo.

szakszervezeten belül, a kezdetektől törekedett a szakszervezetek helyének, szerepének radikális átalakítására, amelyet leginkább az ágazati szervezkedésre való áttérés szorgalmazása jelzett. Az államhatalomba való bekerülés, az új társadalmi funkciók vállalása a szakszervezet felépítésében szintén megindította azt a folyamatot, amely a demokratikus centralizmus elvének érvényesülését jelentette. Ez kihatott a Szakszervezeti Tanács addigi koordinátorszerepére is, háttérbe szorítva a korábbi, alulról felfelé építkező struktúra primátusát. Ezzel szemben a szociáldemokraták próbálták a szakszervezeteket a demokratikus hagyományok szerint megőrizni és ellenállni a centralizációs törekvéseknek, ám egyre kisebb eredménnyel.

A centralizációs törekvések abban is megnyilvánultak, hogy az üzemi bizottságokat már 1945 júniusától igyekeztek szakszervezetekbe integrálni. A Szakszervezeti Titkárságon belül üzemi szakszervezeti csoportot hoztak létre.²⁶ A Szakszervezeti Tanács ezt az alábbiakkal indokolta: „A szakszervezet szerepének megváltozása, a szakszervezeti mozgalomban bekövetkező szervezeti változás, különösen az a szükségszerűség, amely az [üzemi bizottság] és a bizalmi testület különállásából ered, megköveteli azt, hogy az üzemekben létrehozzuk az üzemi szakszervezeti helyi csoportot.”²⁷ A csoport működése már előrevetítette a demokratikus centralizmus eszméjét: „Helyi csoportot csakis a központ engedélyezése alapján lehet alakítani, a helyi csoport vezetőségének választása csakis a központ kiküldött jelenlétében történhet. A helyi csoport munkája felett a központ²⁸ gyakorol ellenőrzést. A helyi csoport vezetőségét, amennyiben az az alapszabályban lefektetett elvektől eltér, a központ felfüggesztheti... A helyi csoport vezetőségi ülésein, valamint minden megnyilvánulásán a központ képviselheti magát és ottan felszólalási joga van.”²⁹

Belső szabályzatban rendezték az üzemi bizottság szakszervezeti tagjának feladatait is: „Ha szabálytalanságot lát, vagy olyan körülményt észlel, amely a szakszervezet érdek[e]ivel ellenkezik,

²⁶ PIL 274. f. 20/30. ó. e. ([d. n.] 1947. június 24.–1947. november 22.)

²⁷ Uo.

²⁸ Értsd: Szakszervezeti Tanács Üzemi Titkársága.

²⁹ PIL 274. f. 20/30. ó. e.

azonnal jelentést tesz a központ vezetőségének. Addig is a szükségességhez képest intézkedik.”³⁰

A Szakszervezeti Tanács újonnan létesített Üzemi Bizottsági Titkárságának jutott az a feladat, hogy az 55 000/1945. Ip. M. sz. rendelet 1.§ (3) értelmében megalakítsa a központi üzemi bizottságokat, és működésüket ellenőrizze. A gyakorlatban azonban ez nem ment zökkenőmentesen. Szűcs József, az Üzemi Bizottsági Titkárság vezetője az alábbi önkritikus feljegyzést készítette: „Az osztályon dolgozik 2 férfi és 1 gépirónő. Kommunista mindenki. Hibák: Nem volt elegendő személyzet, és így nem tudtam megfelelően irányítani az Üzemi Bizottságok munkáját. Jelenleg kapok egy újabb segítséget, így remélhetőleg nagyobb ellenőrzést fogunk tudni gyakorolni.”³¹

A Szakszervezeti Tanács segédanyagokkal látta el az üzemi bizottság tagjait, és tanfolyamok szervezését is kilátásba helyezte egyes gazdasági és jogi kérdésekről, abból a célból, hogy az üzemi bizottsági tagok „hozzáolvasással, vitákkal fejlesszék a tudásukat, ehhez általános irányvonalat kapnak, hogy az adott körülmények között »feltalálják magukat.«” Az általános irányvonalak tekintetében a Szakszervezeti Tanács kezdetben a munkavállalók és a munkáltatók együttműködését szorgalmazta: „A tulajdonos és a munkások közötti őszinte együttműködés és a munkások közötti békesség az üzemi bizottságban, csak belátás és kölcsönös hűség mellett valósul meg.”³²

A fent említett kölcsönös belátás és hűség a jelek szerint nem valósult meg a gyakorlati munkában. A Szakszervezeti Tanács az üzemi szakszervezeti csoporton keresztül gyűjtött adatokat a „vállalatok vezetőinek támadásairól az Üzemibizottságok (sic!) ellen”.³³ A Magyar Vegyipari Rt.-nél feljegyezték, hogy „[a]z Üzemibizottsággal a vállalat vezetősége nincs megelégedve. Az Üzemibizottsági tagokat [elbocsátással] fenyegetik... az [egyik tagnak] élelmiszer (sic!) juttatást ígérték arra az esetre, ha Üzemibizottsági tagságáról le-

³⁰ Uo.

³¹ Magyar Szabad Szakszervezetek Országos Szövetsége Üzemi Titkársága. Az Üzemi Bizottsági Titkárság pontos munkaköre. PIL 274. f. 20/30. ó. e.

³² Általános irányvonalak üzemi bizottságok részére. PIL 274. f. 20/30. ó. e. ([d. n.] 1947. június 24.–1947. november 22.)

³³ PIL 274. f. 20/30. ó. e. ([d. n.] 1947. június 24.–1947. november 22.)

mond”.³⁴ A Keglevits likörgyárban „nagyobb lopások és sikkasztások történtek, és amikor az Üzembizottság a kérdést mozgatta, az elnökét... hamis vád alapján a bűnügyi rendőrségre cipelték, ahol – a jelentés szerint – megkínozták”.³⁵ A Tudor Akkumulátor és Szárazelemgyár Rt.-nél pedig „az üzembizottság javaslata a papírkosárba került... a [bizottság] megkérdezése nélkül sérelmes előléptetéseket foganatosítottak”.³⁶ Még rosszabb volt a helyzet a Richtmann cipőgyárban: „Gyártulajdonos: Gonda, a cipőgyárosok elnöke, igen ravasz munkaadó... [az üzemi bizottsággal] nem tárgyal... munkásságellenes magatartása miatt a munkásság már egy alkalommal le is állt.”³⁷

A bérezés rendezetlensége és a száguldó infláció mellett valóban nem volt könnyű dolga az üzemi tanácsnak, hogy feladatát ellássa. De – szintén a Szakszervezeti Tanács adatgyűjtése jóvoltából – pozitív példák is akadtak. A Hungária Vegyi és Kohóművek Rt.-nél az „Üzemi bizottság elnöke rendszeresen megjelenik az igazgatósági üléseken. Bevezették a prémium és akkord munkarendszert, munkás étkezdét tartanak az üzemben”, sőt, az üzemi bizottság elérte, hogy a munkavállalók télire tüzelőanyagot kapjanak, létesítettek „kulturszobát”, könyvtárat és énekkart is, jövőbeli terveik között szerepelt a munkássegélyezés beindítása és egy csónakház megnyitása.³⁸ A Magyar Kerámia Rt.-nél az üzem működésének rendszeres, könyvszakértő által történő ellenőrzését, az étkeztetés bevezetését, a tüzelőosztást, óvónő és csecsemős védőnő alkalmazását és a konyhakertek létesítését emelték ki, sőt a tervek között a „gyár területén házhelyek osztása és később házak felépítése” szerepelt.³⁹

A HFSZ üzemi bizottsága is komoly erőfeszítéseket tett a munkások ellátásának javításáért. Textilért cserébe próbált élelmszert szerezni, sőt, a gyárvezetés 6 kataszteri hold földet is bérelt kertészeti művelésre, s a termést szétosztották a munkások között. A kulturális intézkedések közül kiemelendő, hogy könyvtá-

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo.

³⁷ Uo.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.

rat létesítettek, színjátszó kört és énekkart hoztak létre.⁴⁰ A gyár területén található egykori gyárigazgatói villában csecsemőotthont rendeztek be,⁴¹ ennek felállítására azonban a munkáltató megkérdezése nélkül került sor, sem a HFSZ vezetősége, sem a tulajdonos MÁB nem tudott az akcióról. Ullmann báró ennek hatására kilátásba helyezte lemondását, mivel az együttműködés „egyszerűen illuzórikus”.⁴²

„A fontos szakmák vezetőségeiben dolgozó kommunisták [a] rafinált szociáldemokraták uszályába ne kerüljenek.” A harmadik üzemi bizottsági választások

Az MKP-nak, hogy növelje a Szakszervezeti Tanácsban betöltött szerepét, az üzemi bizottsági választásokon saját tagjait kellett pozícióba juttatnia. A választásokra már jó előre felkészült a párt. Apró Antal 1945. december 19-i jelentésében tájékoztatta az MKP Központi Vezetősége Politikai Bizottságát az üzemi bizottságok munkájáról. Jelentésében hangsúlyozza, hogy az üzemi bizottságok nem megfelelően látták el a feladatukat, szükségtelenül vállalták magukra a munkások ellátását, a nyersanyag- és félkész áruk beszerzését. Véleménye szerint az üzemi bizottságok eltávolodtak a munkásoktól, idejük nagy részét irodai munkával töltik, nem a munkavállalók, hanem az üzem érdekeit védik, és oltalmukba veszik a reakciós⁴³ tisztségviselőket. Elhanyagolják az üzemi munkarend, az üzemerkölc, a munkafegyelem kérdéseit, az üzemibaleset-megelőzést. Az ellenőrző munka terén is sok kivetnivalót tapasztalt: kevés üzemi bizottság jár el következetesen, és szinte alig alkalmaznak könyvszakértőt az üzleti könyvek ellenőrzésére, noha a rendelet szerint erre lehetőségük lett volna. Mindez pedig azért történhetett, mert az üzemi bizottságok felett nem érvényesül megfelelő központi irányítás, és a szakszerveze-

⁴⁰ RÁCZ Béla: i. m. 274–275.

⁴¹ Ennek különös jelentősége volt, mivel a HFSZ dolgozóinak mintegy 80%-a nő volt.

⁴² RÁCZ Béla: i. m. 276.

⁴³ Itt elsősorban a Kisgazdapárt tagjaira és párton kívüli vezetőkre gondolt.

tek későn kapcsolódtak be az üzemi bizottságok munkájába.⁴⁴ Az újraválasztást Apró véleménye szerint a termelés folyamatosságának érdeke és politikai szempontok indokolják.⁴⁵ Kiemeli: a legtöbb iparágban az MKP befolyása jelentős, de sok helyen jelen van a Szociáldemokrata Párt (SZDP) is. Apró szerint az SZDP az üzemi bizottságok gyenge szerepléséért az MKP-t tette felelőssé, és rendszeresen támadást intézett ellene. Ezért, érvel tovább, az SZDP befolyásának növekedését meg kell gátolni.⁴⁶

Apró Antal javaslatára a választási előkészületeket és magát a választást is „tervszerűen”, a „pártszervezetek és szakszervezetek bevonásával” kellett lebonyolítani. Apró – összhangban a két munkáspárt között 1945. január 21-én megújított megállapodással⁴⁷ – mindenesetre felhívja az MKP figyelmét arra, hogy a jelöltlista összeállításánál törekedni kell a megegyezésre az SZDP-vel, és ügyelni kell arra, hogy az MKP jelöltjei ne szerezzenek túlzott többséget, mert az, mivel nem a valós erőviszonyokat fejezné ki, káros lenne az MKP-ra nézve. A hangsúlyt inkább a „pártfegyelem” megtartására helyezte, és óva intett attól, hogy a „fontos szakmák vezetőségeiben dolgozó kommunisták” a „refinált szociáldemokraták uszályába” kerüljenek.⁴⁸

Az MKP és az SZDP 1946. január 19-én fogadta el az üzemi bizottsági tagok újraválasztásának tervét.⁴⁹ A választásokra a két párt külön stratégiával készült.⁵⁰ Az MKP az előkészítő munka során is árgus szemmel figyelte riválisát, tagjain keresztül „hely-

⁴⁴ A fentiek fényében kérdéses, hogy Apró mit tartott volna erre megfelelő időnek.

⁴⁵ És nem utolsósorban az a tény, hogy az üzemi bizottság tagjainak a megbízatása egy évre szólt. 55 000/1945. IpM sz. r. 3.§ (1).

⁴⁶ Jelentés a Magyar Kommunista Párt Központi Vezetősége Politikai Bizottságának, az üzemi bizottságok országos újraválasztásának kérdésében, 1945. december 19. PIL 274. f. 20/33. ó. e.

⁴⁷ A Szakszervezeti Tanács két pártja megállapodott, hogy „testvériesen” együtt dolgoznak a munkásszervezetek felépítésében és megerősítésében. A megállapodás értelmében az MKP a főtítkári pozíciót (vagyis operatív szerepet), míg az SZDP az elnöki funkciót kapta meg. Elnök: Vas-Witteg Miklós (SZDP), főtítkára Kossa István (MKP) lett. Lux Judit: *A magyar szakszervezet történetéből*. Friedrich Ebert Alapítvány, Budapest, 2008. 86.

⁴⁸ PIL 274. f. 20/33. ó. e.

⁴⁹ Lux Judit: i. m.

⁵⁰ Uo.

zetjelentő lapokon” kért információt arról, hogy „az Sz.d.p. milyen magatartást tanúsít?”, „milyen taktikával dolgozik?” illetve „megfelelő választási erővel rendelkeznek-e?”.⁵¹

Az MKP stratégiája a bűnbakkeresés gondolata köré szerveződött: „[k]i kell hangsúlyozni, hogy a hivatalos ügyek elintézésében a reakciós közhivatalnokok voltak azok, akik mindenképpen igyekeztek lehetetlenné tenni az [ügyek] gyors elintézését. »Példákat kell felemlíteni«. A lelépő üzemi bizottságnak a munkáját egy pár jól előkészített hozzászólással kell bírálni, a hozzászólók már az új [üzemi bizottságok] munkájára is tegyenek indítványokat... Az azzsan provokátorok (sic!) leleplezésére és ártalmatlanná tevésére kell felhívni a munkásságot.”⁵²

Az MKP üzemi szinten kifejtett propagandatevékenysége a fővárosi választásokon meghozta a várt sikert: Budapesten és környékén 630 üzemben a 3700 megválasztott üzemi bizottsági tagból 1889 az MKP és 1725 az SZDP tagja volt.⁵³

A HFSZ üzemi bizottságában az MKP megerősödéséhez vitathatatlanul hozzájárult az is, hogy a rendkívül nehéz gazdasági helyzet ellenére – élve a munkaviszony megszüntetését illető vétőjogával – a párt elérte, hogy a munkásokat annak ellenére nem bocsátották el, hogy a 926 dolgozó közül csak 249-et tudtak ellátni munkával. Itt arra hivatkoztak, hogy ha az energiaellátás helyreáll, akkor az állományba tartozó munkások behívásával zökkenőmentesen, idővesztés nélkül tudják majd felvenni a munkát.⁵⁴ 1946 novemberére a gyáron belül már 600 munkás volt az MKP tagja. Az üzemi pártszervezet kiáltványt intézett a gyárvezetéshez, követelve a munkások érdekeinek fokozott érvényesítését, az MKP Budapesti Titkársága pedig teljes támogatásáról biztosította a HFSZ pártszervezetét.⁵⁵

⁵¹ PIL 274. f. 20/40 ó. e. Az egyes üzemek helyzetjelentő lapjai.

⁵² PIL 274. f. 20/30. ó. e.

⁵³ Lux Judit: i. m. 86.

⁵⁴ A kevés rendelkezésre álló szén a gépek meghajtására használták, az üzemeket nem fűtötték, így a hidegben sok munkásnak megfagyott a keze. RÁCZ Béla: i. m. 279.

⁵⁵ Uo. 278.

Az üzemi bizottságok mozgásterének beszűkülése

Az érdekvédelmi funkciók tisztázatlansága odavezetett, hogy az üzemi bizottsági választások után sem lett egyértelmű a munkások előtt az üzemi bizottság jog- és hatásköre. A szakszervezeti tevékenységtől való elhatárolást tovább nehezítette a személyi összefonódás, hiszen az üzemi bizottság és a bizalmi testület vezetője sok esetben ugyanaz a munkavállaló volt.

A Szakszervezeti Tanács már a választások előtt felvetette, hogy módosítani kell az üzemi bizottságokról szóló rendeletet. Az Országos Kereskedelmi Üzemi Döntőbizottság 1946. október 30-i ülése felhívást intézett az érdek-képviselői szervekhez, hogy tegyenek javaslatokat a rendelet módosítására.⁵⁶ A Szakszervezeti Tanácsban egészen újszerű javaslatok is születtek: „Az [üzemi bizottsági] választmány ne legyen sem egy szűk, sem pedig egy túlméretezett testület... Szakszervezetenként 7-7 embert kell behívni »tehát nem megválasztani, hanem mozgalmi eredmények, stb. alapján behívni.«”⁵⁷

A rendelet módosítására azonban nem került sor. Ahelyett, hogy tisztázták volna az üzemi bizottságok hatáskörét, fokozatosan elvonták tőlük a jogköröket. Még 1946 májusában megszületett az ipari termelési tanács és a termelési bizottságok felállításáról szóló rendelet.⁵⁸ Ennek értelmében létrejöttek a termelési bizottságok azzal a feladattal, hogy az ipari termelés fokozása és gazdaságosabbá tétele érdekében új munkamódszereket, gyártási eljárásokat, új teljesítménynormákat és bérrendezési elveket dolgozzanak ki.⁵⁹ A bizottságokba a munkavállalói és a munkáltatói oldal is két-két tagot delegálhatott. Munkavállalói részről a kiküldendő tagok közül az egyiket a Szakszervezeti Tanács, a másikat az a szakszervezet jelölte ki, „amelynek az illető vállalatok üzemi bizottságai alá vannak rendelve”.⁶⁰ Ez a megfogalmazás

⁵⁶ Jegyzőkönyv az Országos Kereskedelmi Üzemi Döntőbizottság üléséről, 1946. október 30. SZL 1. f. 6/758. ó. e.

⁵⁷ PIL 274. f. 20/30 ó. e. Jegyzetek az üzemi bizottsági munka fejlesztéséhez.

⁵⁸ 6.540/1946. M. E. számú rendelet az ipari termelési bizottságok és Ipari Termelési Tanács szervezése és működése tárgyában, 1946. május 31.

⁵⁹ Uo. 1–3. §

⁶⁰ Uo. 2. §

érzékelte a szakszervezetek és az üzemi bizottságok közötti alafőlé rendeltségi viszonyt.

Ugyanakkor nem volt világos, hogy a szakszervezetekre milyen érdekvédelmi tevékenység hárul. A szakszervezetek nem tudtak elérni érdemi eredményeket, s ez különösen az egyre súlyosbodó bérkérdésben erodálta hitelességüket.⁶¹ Ennek kompenzálására a Szakszervezeti Tanács igyekezett minél nagyobb befolyásra szert tenni a gazdaságirányítás egyéb szerveiben, így például a Gazdasági Főtanács ülésein a szakszervezet főtítkára tanácskozási joggal vehetett részt, így próbálva hatást gyakorolni az árpolitikára, képviselői pedig helyet kaptak az Országos Tervhivatalban.⁶²

Az államosítások és az első hároméves terv alapján meginduló termeléstől a munkások a gazdasági és szociális helyzet javulását várták. Már az üzemi bizottságok második országos értekezletén⁶³ a hároméves terv megvalósítása volt a fő téma.⁶⁴ De a Szakszervezeti Tanács is nagy várakozással nézett a munkásellenőrzés új intézménye, a tervmegbízott létrehozása elé.⁶⁵

A 8530/1947-es kormányrendelet⁶⁶ a miniszterelnök felügyelete alá rendelte a Tervhivatalt, amelynek feladata a tervek kidolgozása, végrehajtásuk ellenőrzése és a sikeres teljesítéshez szükséges intézkedések előkészítése volt. A kormányrendelet felhatalmazása alapján pedig megjelent az 10.520/1947. M. E. számú rendelet, amely az üzemi tervbizottságok megalakítását tette kötelezővé az üzemekben.⁶⁷ Az üzemeknél működő tervmegbízottat az üzemi bizottság javaslatára az üzem vezetője nevezte ki, megbízatása visszavonásig szólt, ehhez pedig az üzemi bizottság hozzájárulá-

⁶¹ A forint bevezetése megfékezte ugyan a száguldó inflációt, ám a bérkérdést nem oldotta meg.

⁶² Lux Judit: i. m. 92–93.

⁶³ 1947. július 18.

⁶⁴ Lux Judit: i. m. 93

⁶⁵ Jegyzőkönyv a Szakszervezeti Tanács Központi Gazdasági Munkaközösségének üléséről, 1947. szeptember 6. PIL XII. fondfőcsoport 1. f. 6/254. ó. e.

⁶⁶ 8.530/1947. Korm. sz. rendelet a Tervgazdasági Tanács és az Országos Tervhivatal létesítése tárgyában. *Magyar Közlöny*, 1947/158–159.

⁶⁷ 10.520/1947. M. E. számú rendelet a tervmegbízottakról, 1947. szeptember 5. Az 1.§ (1) c) pontja a részletterv keretében működő üzemeknél teszi kötelezővé a tervmegbízottak működését.

sára volt szükség. A tervmegbízott feladata volt, hogy az Országos Tervhivatalnak jelentést tegyen az üzem eredményeiről a hároméves terv végrehajtásában, valamint az esetleg felmerülő nehézségekről. Az üzem vezetője köteles volt folyamatosan tájékoztatni a tervmegbízottat az üzem működéséről, aki betekinthezett a nyilvántartásokba (üzleti könyvekbe, feljegyzésekbe, levelezésekbe). Ennek az intézménynek az életre hívása ismét az üzemi bizottságok feladatkörét csökkentette, hiszen a termelés ellenőrzése korábban az üzemi bizottság (mégoly homályosan körülhatárolt) jogkörébe tartozott.

A tervmegbízott az üzem vezetőjének és az üzemi bizottságnak is köteles volt jelenteni.⁶⁸ A szakszervezetek az üzemi bizottságon keresztül értesültek az üzem teljesítményéről, s az információt az időközben létrehozott szakszervezeti munkaközösségekhez továbbították. A szakszervezeti munkaközösségek feladata gyakorlatilag megegyezett a termelési bizottságokéval, céljuk pedig hivatalosan az egységes szakszervezeti gazdaságpolitika kialakításának segítése volt.⁶⁹

A szakszervezeti munkaközösségek létrehozása ismét csak azt eredményezte, hogy az azonos feladatú intézmények versenyéből a munkavállalói ellenőrzés demokratikusan választott szerve, az üzemi tanács került ki vesztesen, hiszen egyre kevésbé volt indokolható a létezése. Ugyanakkor a bérek továbbra sem javultak, sőt, a normák emelésével tulajdonképpen bércsökkenés következett be,⁷⁰ s ettől a munkavállalók életkörülményei romlottak. Az emberek elégedetlenkedtek,⁷¹ s csökkent a választott szervekbe vetett bizalmuk.

A HFSZ esetében a terv megfelelő teljesítése még fokozottabb jelentőséget kapott, miután a 9040/1946 ME rendelet értelmében a HFSZ részvényeinek közel 58%-a a Szovjetunió tulajdonába került, a vállalat legfőbb irányítója pedig a Szovjetunió

⁶⁸ 10.520/1947. M.E. sz. rendelet 4.§ (2).

⁶⁹ Zala Ferenc, a Szakszervezeti Tanács Közgazdasági és Statisztikai Osztálya vezetőjének feljegyzése a szakszervezeti munkaközösségek létrehozásáról, 1947. május 6. PIL XII. fondfőcsoport 1. f. 6/254. ó. e.

⁷⁰ Összesítő jelentés a termelési bizottságok 1946. november havi munkájáról. SZL 1. f. 6/317. ó. e.

⁷¹ Több esetben munkabeszüntetésre került sor. Lux Judit: i. m. 95.

Magyarországi Textil Vállalatait Kezelő Hivatal (*Upravlenyije*) lett. A gyár újonnan kinevezett vezérigazgatója, Danilevics Antal közvetlenül az *Upravlenyije* irányítása alá tartozott, Heltai Sándor igazgató hatáskörét pedig drasztikusan csökkentették.⁷²

„Szakszervezeti feladat ez, csak át kell értékelni a szakszervezetek szerepét...”⁷³

Az üzemi bizottságok fokozatos elhalása

A feszültséget az MKP politikai tisztogatással kívánta enyhíteni. A népi demokrácia ellenségeit először a szakszervezeti bizalmik között keresték, később a megtisztítandó intézmények közé felkerültek az üzemi bizottságok is.

Az államosítás előrehaladtával az üzemi bizottságok ellenőrző funkciója egyre kínosabbá vált a központosító politika számára. A Szakszervezeti Tanács Üzemi Bizottságának feljegyzése szerint a „jog, hogy belefolyanak (sic!) a [magántulajdonban lévő] vállalat irányításába és a szándék, hogy az utolsó szó minden kérdésben az üzemi bizottságoké legyen, komoly fegyver az [üzemi bizottságok] részére. Mármost, ha ugyanezeket a fegyvereket az államosított üzemekben a munkaadó, az állam ellen is kívánják az üzemi bizottságok érvényesíteni, abban az esetben igen gyakran ellentétbe kerülhetnek egymással. Meg kell tudni értetni az üzemi bizottságoknak (sic!), hogy az államosított üzemeknél már nem a termelés menetének és áruk irányának ellenőrzése⁷⁴ a döntő, hanem hogy az előirányzott program be legyen tartva.”⁷⁵

Jól tükrözi ez a feljegyzés a megtisztított Szakszervezeti Tanácsnak és ezen keresztül az MKP-nak azt az álláspontját, amely szerint a tervutasításos rendszerben nincs szükség az üzemi bizottságok és rajtuk keresztül a munkavállalók ellenőrző funkciójára.⁷⁶

⁷² 1947-ben pedig gazdasági visszaélés gyanújával letartóztatták, majd 3 évi börtönbüntetésre ítélték. Rácz Béla: i. m. 283.

⁷³ Kossa István szavai, 1948. február 20.

⁷⁴ A feketegazdaság visszaszorítása érdekében az üzemi bizottságok (lehetőseikhez mérten) követték a megtermelt áru útját a piacra.

⁷⁵ PIL 274. f. 20/30. ó. e.

⁷⁶ Lásd még Lux Judit: i. m. 97, 99.

A Szakszervezeti Tanács által az üzemi bizottságoknak szánt szerep nyomán az intézmény komolytalanná vált. Feladatát a munkafegyelem megszilárdításában, az államosítás propagálásában és a Nehézipari Központ (NIK)⁷⁷ irányító szerepének legalizálásában jelölték meg. Sok üzemben ellenségesen fogadták a központosítást, a feljegyzések tanúsága szerint a Ganz, a Wagon, a MÁVAG és a Weiss Manfred gyárakban alakult ki komolyabb ellenállás a NIK-vel szemben.⁷⁸ Itt az üzemi bizottságok munkája kiegészült azzal, hogy a NIK-et az egyszerűbb dolgozói követelések teljesítésével – mint például az ivóbögrék biztosítása és a mosdók tisztántartása – népszerűsítsék a munkavállalók körében.

A bankok államosításával a HFSZ teljes tulajdona a Szovjetunióhoz és a magyar államhoz került; a magyar igazgatókat kizárták az igazgatósági tanácsból; az igazgatóság elnöke a szovjet kormány által delegált Fjodor Taraszkin lett; az igazgatói székek pedig úgy magyar, mint szovjet oldalon gyakran cseréltek gazdát. A feljegyzések alapján a 3. üzemi bizottsági választások után a HFSZ szervezete még tartotta magát, tagjai között 7 MKP-s, 3 SZDP-s és 2 párton kívüli munkás volt. A két munkáspárt egyesülése és a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) megalakulása után azonban az üzemi bizottság ellenőrzési és véleményezési jogköre gyakorlatilag megszűnt. 1948 második felében pedig Taraszkin kizárta az üzemi bizottsági tagokat az igazgatósági ülésekről. Az üzemi bizottság korábbi ellenőrzési joga, módosult tartalommal, az MDP üzemi szervezetének titkárához került, akinek feladatai közé tartozott, hogy irányítsa a termelés és a vezérigazgató tevékenységének pártellenőrzését, ami – különös tekintettel Taraszkin személyére – még a korabeli gyári feljegyzések íróit is ironizálásra csábította.⁷⁹ Ezzel egy időben zajlott a tagrevízió, amely gyakorla-

⁷⁷ Az 1946 decemberében megalakult Nehézipari Központ (NIK) azzal a feladattal jött létre, hogy összefogja az államosított vas- és fémipari, valamint a kohüzemeket és a gépgyárakat. 1948. március 25-én a 100 munkavállalót foglalkoztató ipari üzemek államosításával („nagyipenteki államosítás”) a kohászatban majdnem 100%, a vas, fém- és gépiparban 90% fölötti volt az állami tulajdon aránya. A NIK 1949-ben szűnt meg.

⁷⁸ PIL 274. f. 20/30. ó. e

⁷⁹ Rácz Béla: i. m. 284.

tilag kiküszöbölte a korábbi szociáldemokrata munkásokat.⁸⁰ A némi eufemizmussal „felülvizsgálatnak” nevezett művelet után a munkások érdeklődése a részvétel intézményei iránt drasztikusan megcsappant, ezzel párhuzamosan a munkások az „aktív pártéletre alkalmatlanná váltak”.⁸¹

Megváltozott a szakszervezetek szerepe is. Az új irányvonal értelmében fő feladatuk a termelés szervezése, fokozása, a szocialista munkaverseny szervezése és az üzemi folyamatok ésszerűsítése lett, teljes egészében háttérbe szorítva az érdekvédelmi szerepet. Ezzel együtt csökkent az önállóságuk, megteremtve annak lehetőségét, hogy 1948. június 4-én az MKP Politikai Bizottsága kimondhassa: a szakszervezetnek a pártot kell szolgálnia. Az MKP és a SZDP egyesülését követően így nem hatott nagy meglepetésként, hogy a szakszervezetek XVII. kongresszusán a szakszervezet fő feladatának a pártszervezetekkel való együttműködést jelölte meg, és a szakszervezeti munkát minden területen a pártszervezet ellenőrzése és irányítása alá helyezte, évtizedekre deformálva ezzel a szakszervezeti érdekképviseletet.

A XVII. kongresszus – miután Apró Antal 1 600 000 munkás nevében bejelentette, „hogy életre-halálra szolidárisak vagyunk a Szovjetunió békepolitikájával”⁸² – kimondta, hogy az üzemi bizottságot és a bizalmi testületet egyesíteni kell, az üzemi bizottság vezetését pedig a szakszervezet helyi vezetésére kell bízni.⁸³ Létrejöttek a szakszervezeti bizottságok,⁸⁴ amelyek feladatköre gyakorlatilag azonos volt az üzemi bizottságokéval, azok ellenőrző funkciója nélkül. Majd a folyamat betetőzéseként, az iparági átszervezésekkel egyidejűleg, a Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT)⁸⁵ 1949-ben kialakította az egységes szakszervezeti üzemi alapszervezeteket, s ezzel végleg megszűntek az üzemi bizottsá-

⁸⁰ 1948. február 20-án a SZDP 200 tagú üzemi kollektívája egy emberként átlépett az MKP-ba, majd az adatokból kitűnik, hogy a tagrevízió után nagyjából 200 munkástól vált meg a gyár. (Uo.)

⁸¹ Uo. 285.

⁸² Új Magyar Filmiroda Magyar Filmhíradó 33.

⁸³ Lux Judit: i. m. 103.

⁸⁴ Uo. 100.

⁸⁵ A Szakszervezeti Tanács a XVII. kongresszuson változtatott nevet.

gok.⁸⁶ A munkavállalói részvétel demokratikus intézményeit felszámolták.

A Fésűsfonó esete jól példázza az üzemi demokrácia és a politikai demokrácia összefüggését: a participáció intézményének kiiktatása a munkások politikai passzivitását vonta maga után, amely ezt követően hosszú évekre rányomta bélyegét az üzem pártéletére, a kommunista pártszervezet „egyik legjobb harci bástyája”⁸⁷ néhány hónap leforgása alatt közömbösségbe burkolódzott, amely – elsősorban a munkaversenyek negligálása miatt – a termelés drasztikus csökkenéséhez vezetett.

⁸⁶ A SZOT teljes ülésének határozatai, 1949. február 22. Megjelent: *A magyar szakszervezeti mozgalom válogatott dokumentumai*. II. k. SZOT Központi Iskola kiadása, [d. n.] 470–473.

⁸⁷ Rácz Béla: i. m. 278.